

چکیده

معناشناسی روایات مرحومه بودن امت مسلمان

مهدي جلالی*

يونس هفتماني فارسانی**

نتیجه برای این دست از بررسی‌ها متصور بود: یکی آن که اخبار و روایات بررسی شده و اندیشه برآمده از آنها «موضوع» و بی‌باشد است که در این صورت، کوشش علمی به زدود اندیشه‌ای انتحرافی و جعلی از پنهان دین و میراث اسلامی می‌انجامد. حالت دیگر، آن که اخبار و روایات مزبور، و اندیشه حساب نشده از سوی آنها درست است. در این صورت، با این گونه کوشش‌ها گرد و غبار زمان از چهره این دسته از روایات زدوده می‌شود و می‌توان با عرضه مجدد آنها به حل مشکلاتی که گزینان گیر امت اسلامی است مدد رساند.

موضوعی که در این نوشتار به بررسی آن می‌پردازیم، اندیشه «مرحومه بودن» است رسول خدا^۱. است. اپات درستی یا تادرستی این تفکر می‌تواند تأثیر چشم‌گیری بر نوع نگاه یک مسلمان به زندگی خود و نیز نحوه عمل و کارداش در اجتماعی که در آن زندگی می‌گذرد، داشته باشد. از آن رو که اگر این اندیشه درست باشد، فرد مسلمان متوجه انتیازات و وزیرانی می‌شود که خداوند تعالی برای امت اسلامی در نظر گرفته است. از آن رو، می‌تواند شناخت پهلوی از موضوع داشته باشد، معاشر و ملزمات آن را پیش‌بینی کند. و بهترین نحو از آن استفاده کند اما اگر این ایده تادرست باشد، به سرعت باید به آن بپردازد و ابعاد گوناگون آن را بسنجد تا باعث سوء تفاهم و بروز یک اسیب فرهنگی نگردد؛

بدین ترجیح که مرحومه بودن است رسول خدا^۲ می‌تواند توجیهی برای هر اقامه نایسد باشد. از نظر علمی ظاهر روایاتی که اندیشه مرحومه بودن است رسول خدا^۳ از آنها برگرفته می‌شود، با ظاهر برخی از آیات قرآن در تعارض حداقل بدیعی قرار دارند^۴. برای نمونه آیاتی که اشاره به بازنگشت نتیجه تمام اعمال انسان در جهان آخرت به انسان دارند^۵ در تعارض با اندیشه مرحومه بودن است مسلمان، به این معنا که بر آنها حساب نخواهد بود، هستند. از آین رو، باید این تعارض را به گونه‌ای تبیین کرد و برای رفع آن راهی یافت. بنا بر این، این موضوع می‌تواند به عنوان یک مسئله مهم مورد توجه هر پژوهشگر مسائل اسلامی فرار گیرد.

اندیشه مرحومه بودن است پیامبر اکرم^ص در دو گونه از متون حدیثی قابل بحثی است: نخست، در متون مربوطا به فتن؛ آن گونه که در الفتن صروزی^۶ و مستند این دلواو^۷ ذیل پخش روایات مربوط به این موضوع آمده است. دیگر، در متون مربوط به قضل امت رسول خدا^۸. در متون مربوطا به فتن، این مأمور در فتنهای بس از وفات رسول خدا^۹ در میان مسلمانان و ضمن جنگ‌های گروههای مختلف با هم، و مسائل فتنه آخر الزمان، بخصوص در متون شیعه^{۱۰} وارد شده است.

۱. یکی جستجوی ماده بر روی شکه جهانی وب (استریت) می‌توان به راحتی به استادهایی که به این روایت، بعنوان فخرنوش بر سایر امن و اسنادها موروث من گفته، دست پاقت نیز بحث‌آمیز مسلمانی از اهل است از علمای خود در مورد این روایت و میزان سختی آن می‌پرسد که آن بالاستاد و مراججه به مجامع حدیثی، و بدون لذت و برسی سندي با حق بحث‌آمیز آن به درست این روایت اشاره می‌کند.

۲. برای نمونه ره. ک؛ آیات ۷ و ۸ سوره زواری؛ فتن پیش مقاله ذرخ خواهید و مبنی پیش مقاله ذرخ شد.

۳. الفتن، ص ۲۶۲-۲۶۳.

۴. مستند ای وارد، ج ۳، ص ۳۰۸.

۵. برای نمونه ره. ک؛ مختار الأنوار، ج ۵، ص ۱۸۱.

درآمد

به جرأت می‌توان ادعا کرد که امروزه نقد و بررسی اخبار و روایات، یکی از مهم‌ترین و ضروری‌ترین فعالیت‌های علمی است که در حوزه مطالعات اسلامی می‌توان صورت داد. در این زمینه می‌توان دو

* استادیار دانشگاه فردوسی مشهد.

** دانشجوی دکتری دانشگاه فردوسی مشهد.

خداوند قرار می‌گیرند. بنابراین، معنای این روایات آن تبیت است که همه امت مسلمان از ابتدای انتها مرحومه به معنای معاف از سرای اعمال خود در آخرت هستند.

روایات نافی ایده امت مرحومه

تمام روایاتی که به حساب اعمال و عقاب انسان‌ها در سرای آخرت اشاره دارند، امت مرحومه را به مفهوم مطلق آن رد می‌کنند. همان‌گونه که گذشت، ایات قرآن نیز به صراحت تمام بر این نکته تأکید می‌کنند همچنان به چند طریق از ابوسعید خدری نقل می‌کند که رسول خدا^{۴۰} فرمودند:

همه شما وارد پیشست می‌شوید، جز کسی که از امر خدا سریعی گند هر از من اطاعت نکند.
 داخل پیشست خواهد شد و هر که مرآ ناقرهایی کند، به ائم داخل خواهد شد.^{۴۱}

خالد بن زید بن معاویه این سخن را لطیف‌ترین سخنی می‌خواند که از رسول خدا^{۴۲} نشیده است.^{۴۳}
 رسول خدا^{۴۴} در این حدیث، در واقع بخش نحس خود را به بخش دوم آن مقید فرموده‌اند و با لحاظ این قید، عبارت «همه شما وارد پیشست می‌شوید»، درست و مقبول می‌نماید.

دیدگاه صاحب‌نظران درباره ایده امت مرحومه

یجز تقدیم‌سندی که از سوی اهل نظر در خصوص سلسله سند روایت امت مرحومه صورت پذیرفته است.^{۴۵} برخی از دانشمندان اسلامی درباره مرحومه بودن امت مسلمان اظهار نظر کردند که می‌توان آنها را بر میارهایی که در فقه‌الحدیث پژوهی نقد عضم‌موقنی حدیث وجود دارد، مطلع نمود.
 پخاری و مسلم در صحیحین این مأثور را نیاورده‌اند و حاکم در المستدرک آن را به عنوان مأثوری که از آن دو فوت شده، اورده است.^{۴۶} با این وجود، پخاری در التاریخ الكبير خود به این مأثور اشاره کرده و طرق مختلف خود را به آن ذکر کرده است. او در ادامه، مضمون این مأثور را - که امت رسول خدا^{۴۷} جمله مرحومه هستند - به صورتی که در متابع وارد شده، نمی‌پذیرد و معتقد است که این روایت در واقع، اشاره به شفاقتی دارد که امت رسول خدا^{۴۸} مشمول آن می‌گردد. وی معتقد است که معنای مرحومه بودن قومی آن است که اتها عذاب خواهد شد.^{۴۹} سپس از عذاب رهایی می‌پائند. او تأکید می‌کند که معنای مختار او از این مأثور، روشن‌تر و مشهور‌تر است و اهل نظر یستerc به آن گرایش دارند.^{۵۰}

۴۰. عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «الذى نفس بيده لتدخل الجنة كلکم الا من آلى أو شرط عليه شزاد البصر». ^{۴۱}

۴۱. صحیح البخاری، ج. ۱۰، من: ۶۰

۴۲. چنان که اشاره شد در این توشار ما به لرزیابی مسندی نمی‌پردازیم. این مسالم خود موضوع پژوهشی دیگر است

۴۳. المستدرک، ج. ۳، من: ۲۵۴

۴۴. بدینهی است در صورت انجام مضریت

۴۵. التاریخ الکسری، ج. ۱، من: ۲۹۹ روزگار التاریخ الصغری، ج. ۱، من: ۲۸۳. «قال أبو عبد الله، والخبر عن النبي صلى الله عليه وسلم نفس الشفاعة و ان قوماً يغدوون ثم يخرجوون، اکثر و أین». ^{۴۶}

سو، خداوند پارها در قرآن کریم، با بیان‌های مختلف، تأکید دارد که هر کس نتیجه عمل خود را در آخرت خواهد دید و کار زشت و نیک او بی‌پاسخ نخواهد ماند حتی اگر ذرایی کار نیک و زشت از او سریزند، آن را خواهد دید^{۵۱} و هیچ کس پار گاه دیگران را به دوش نخواهد کشید.^{۵۲} همچنین آیه ۱۲۳ سوره نساء که می‌گویند:

﴿لَيْسَ بِأَكْيَاثُكُمْ وَلَا أَنْتُمْ أَكْيَابٌ مَّنْ يَعْتَلُ شَوَّهًا بَيْزَرِي وَلَا يَعْنَدُكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ قَوْلًا﴾
 تفسیر، آ:

[باداش و کیفر] به دلخواه شما و به دلخواه اهل کتاب نیست؛ هر کس بدی کند، در برابر آن کفر می‌بیند، و جز خدا برای خود بار و مددکاری نمی‌یابد).

روایات مؤید اندیشه امت مرحومه

پذیرفته بودن اصل برتری یک امت بر امام دیگر یا یک شخص بر اشخاص دیگر در قرآن کریم و حتی مسلم داشتن برتری امت مسلمان بر امام دیگر، به خودی خود دلیل برای مرحومه بودن امت رسول خدا^{۵۳} و برداشته شدن عذاب از آنها در سرای دیگر نیست؛ چه می‌توان این گونه تصور کرده که حضور اخرين رسول در میان آنها و فروع آمدن کتابی تحریف‌تاپذیریم یعنی فضلی برای امت رسول خدا^{۵۴} باشد و مرحومه بودن آنها نیز متناسب با همین مفهوم، فروع آمدن رحمت خاص خداوند بر آنها که همان عذاب از آنان به دلایل دیگری نیاز است.

پرسی برخی متابع حدیثی نشان می‌دهد که مجموعه روایاتی دیگر در جوامع حدیثی وارد شده است که بر فضل و برتری امت اسلام بر سایر اعم دلالت دارد؛ برای نمونه در دو کتاب مجمع الزواید هیثمی^{۵۵} و الفضائل شاذان قمی^{۵۶} دو فصل در این باره با عنوان «فضل الأمة» وجود دارد در آنها رسول خدا^{۵۷} فرموده است که امت من گرسنه و مغلوب نخواهد شد، یا فرموده است نخستین کسانی که به پیشتر وارد می‌شوند هفتاد هزار تن از امت هستند که به همراه هر هزار تن آنها هفتاد هزار تن دیگر به پیشتر وارد می‌شوند که بر آنها حسابی نیست.^{۵۸} به این ترتیب، در روایات منسوب به رسول خدا^{۵۹} امت مسلمان به نوعی مرحومه دانسته شده است.

آنچه که مظالمه این مجموعه روایات به مانشان می‌دهد، در وهله نخست، نکته‌ای به دنبال مخزن قرآن است. اما نکته دیگری که شاید از این مجموعه روایات بتوان دریافت، آن است که معنای امت مرحومه محدود به همین موارد و همین تعداد مردمان باشد که بنا بر حکمت الہی صورت رحمت خاصه

۴۵. سوره زلزال، آیات ۷ و ۸

۴۶. سوره العنكبوت، آیه ۲۷؛ سوره اسراء، آیه ۱۵؛ سوره فاطر، آیه ۱۸

۴۷. صحیح البخاری، ج. ۱۰، من: ۶۷

۴۸. الفضائل، ص: ۸

۴۹. سوره الزواید، ج. ۱۰، من: ۲۹۸

دیدگاه دیگر در ماره اندیشه امت مرحومه، از علامه طباطبائی^{۴۶} است که ذیل آیه ۴۷ سوره یوسف نفی عذاب از امت رسول خدا^{۴۷} را در سرای دیگر باطل می‌شمرد و آن را از القاتات شیطان می‌داند و می‌گوید اگرچه خداوند به مشرکان و مجرمان وعده عذاب می‌دهد، اما این وعده می‌تواند مجرمان اهل قبله را نیز شامل باشد، و آنها تبیز باید مانند غیر اهل قبله منتظر عذاب الهی باشند، آنان باید آنچه را که شیطان به آنها تاکرده که امتشان امیت مرحومه است و خداوند عذاب اختر را به دلیل لطفی که بر رسول خدا^{۴۸} داشته از آنها برداشته است، فراموش کنند^{۴۹} وی در ادامه سخن، به تقابل بخشی از آیه ۱۲۳ سوره تساه با این آیه اشاره می‌کند^{۵۰}:

دیدگاه دیگر، نقد این عساکر بر نقی ایت که در آن کعب الاحجار در گفتگویی که با یکی از داشمندان یهودی در حضور معاویه بن ابی سفیان داشته است، دو بار تأکید می‌کند که موسی^{۵۱} در تورات امت رسول خدا^{۵۲} را امت مرحومه خوانده است. این عساکر بر این باور است که این گزارش نمی‌تواند صحیح باشد؛ زیرا کعب الاحجار خلافت معاویه و درک نکرده و در زمان عثمان از دنیا رفته است.^{۵۳}

نقد و بررسی روایات و دیدگاهها

اساساً می‌توان در منابع حدیثی روایاتی یافت که در آنها رسول خدا^{۵۴} از امت خوش تمجید کرده‌اند، و فضایلی را برای آنها بر شمرده‌اند؛ روایاتی که با آیات قرآن، بیویژه در تعارض نباشد. حتی اگر در این مجموعه روایات، نقدهای بیرونی و درونی وارد باشد، با استفاده از آیات قرآن می‌توان این نکته را اثبات کرد که خداوند اقوام را بر اقوام دیگر، یا افرادی را بر افراد دیگر، یا رسولان دیگر برتری داده است، پس نمی‌توان به طور کلی این موضوع را - که امت پیامبر اکرم^{۵۵} بر سایر امم برتری‌هایی داشته باشد - رد کرد.

مسئله دیگری که باید به آن توجه نمود، آن است که در آیات قرآن، آن گونه که مرحوم علامه طباطبائی^{۵۶} نیز اشاره کرده‌اند، می‌توانیم بیاناتی را در این باره بیایم که هر کس جایی هر عملی را که انجام داده باشد، در سرای آخرت خواهد دید و آن عمل از بین نمی‌رود. نیز آیاتی در قرآن وجود دارند که تأکید می‌کنند کسی بار گناه دیگری را به دوش نمی‌کشد و هر کس مسؤول عمل خود است. به این ترتیب، بخش‌هایی از این دسته مأمورات - که اشاره دارد در مقابل هر یک از امت رسول خدا^{۵۷} در روز

۴۶ و علی الباحث المتبر اأن شبه لان الله سبحانه و ان بد لم ي و هذه بالمتبرين غير الله هذه في اثناء كلامه المجرمين فلعل الوحدة يهم، ومن اهل الفلة مجرمون كثيرون فلعلنا عذاباً وأصل بفضل به الله بهم وبين ليه على الله عليه واله وسلم، ويسروا ما يلقيه الشيطان في روعهم ان انتهم هذه امة مرحومة رفع الله عنهم عذاب الدنيا اكراماً منه لشيء فيهم في امن من عذاب الله و ابن ابيهكوا في كل ائمه و خطيبه و هنكونوا كل جهاب مع الله لا كراهة عند الله لا بالشكوى [-].

۴۷ ۴۷.السوان، ج ۱۰، ص ۱۷۳ وقد خاطب المؤمنین من هذه الامة بمثل قوله: «ليس بآياتكم ولا آياتي أهل الكتاب من بخل سوء بجزء به...».

۴۸. ۴۸.معنی حدیث مسفر، ج ۱۲، ص ۳۶۹.

قیامت فردی از سایر امم فنا خواهد شد تا از امت مسلمان کسی روانه دوزخ نگردد - با آیات قرآن سازگاری ندارد و قابل پذیرش نیست. پس جگونه باید مأمور بحث و اندیشه برآمده از آن را فهمید؟ ما می‌دانیم که اصل موضوع برتری امیت بر امت دیگر پذیرفتنی است. به نظر می‌رسد در اصل این موضوع - که امت رسول خدا^{۵۸} به عنوان امت مرحومه معروف شده‌اند - چنان جای مناقشه نباشد؛ چرا که اولاً شمار زیادی از صحابه این موضوع را تقل کردند، و ثانياً روایات زیادی نیز در برتری امت رسول خدا^{۵۹} بر سایر امم وارد شده است. لکن نکته‌ای را نباید از نظر دور داشت و آن این که این موضوع، آن گونه که در برخی روایات آمده است، نمی‌تواند قابل پذیرش باشد. به نظر می‌رسد که اختلال فهم ما، و حتی برخی از داشمندان اسلامی سده‌های میانه از این مأمور به گونه‌ای متفاوت با اندیشه اصلی طرح شده در این مأمور بوده باشد. پس باید به دنبال آن باشیم که فهم خود را تصحیح کنیم و به آنچه مقصود این روایت است، تزدیک شویم.

اولین نکته‌ای که می‌تواند به درک پیش این روایت کمک کند، شواطیط صدور نقل شده برای بیان آن از سوی مخصوص (رسول خدا) است که شاذان بن جبریل قصی در گزارش آن را بیان می‌کند^{۶۰} او در این گزارش از این عباس نقل می‌کند که رسول خدا^{۶۱} در باره امیر المؤمنین فرموده که:

امت من به ولایت او مرحومه و پس از من با مخالفت با او ملعونه خواهد شد.^{۶۲}

نکته مهمی که در این گزارش تاریخی قابل توجه است، مقید شدن مرحومه بودن امت مسلمان به پذیرش و گرفتن نهادن به ولایت امیر المؤمنین^{۶۳} است که در واقع، تعهد به اموری است که در دستگاه دین مایه و سنتگاری هر شخصی معروف شده‌اند در تقل دیگر، از این موضوع در کتاب سایر نیزه، امت مسلمان به دلیل پذیرش ولایت امیر المؤمنین^{۶۴} از طرف ایاله امت مرحومه خوانده شده بودند.

نکته دیگر که در فهم درست از این موضوع می‌تواند کمک شایان توجیه باشد، بررسی نقل‌های مختلف این روایت است. در متون اهل سنت طرح این اندیشه صورت‌های گوناگونی دارد. در این متون تأکید شده است که در سرای آخرت برای امت رسول خدا^{۶۵} عذاب نیست، و در همین دنیا زلزله و قتل و بلایا عذاب اثان است.^{۶۶} در برخی از نقل‌های این مأمور نیز آمده است که در سرای دیگر به جای هر مسلمان فرد دیگری به دوزخ افکنده می‌شود.^{۶۷} قبلًا گفتیم این اندیشه با قرآن سازگاری ندارد و پس توکلت که در صایع شیعی، تبیخ بر تقل موجود در کتاب فضل بن شاذل است که این موضوع از مخصوص نقل شده است.^{۶۸}

۵۱. مثلاً این نقل که در استدیت^{۶۹} ج ۲، ح ۲۲۲ آمده است: «آخرنا احمد بن سلمان القمي يهدىءنا، ثنا الحسن بن مكرا، ثنا يزيد بن هارون، ثنا عبد الرحمن بن عبد الله المسعدي، عن سعيد بن أبي برقه، عن أبيه، عن أبي مبردة، عن أبي موسى - رضى الله عنه - قال: قال رسول الله صلى الله عليه و آله: امت امة مرحومة لا عذاب عليها في الآخرة، جعل الله هناها في الدنيا الفضل، والزالزل والفن». ۵۲. مثلاً این نقل که در سند الشافعی طبلای^{۷۰} ج ۲، ص ۲۰۰ آمده است: «حدثنا بشير بن موسى، ثنا أبو عبد الرحمن المقرى، عن سعد ابن ابي ايوب، حدثني أبو القاسم رجل من اهل حضر، عن حضرو بن بشير السکوی، عن ابي برة بن ابی موسی الاشعري، عن ابیه، عن النبی صلی الله علیه و سلم (قال): ان امت امة مرحومة مغفرة لها، جعل الله عذابها يontha في الدنيا، فلذا كان يوم القیامۃ اعظمی الله كل رجل من امتی وجلاً من اهل الادیان، فلذا: هذا مذکور من النار».

نمی تواند مورد پذیرش باشد؛ ولا تزو از ره و زر اخیر. این روایت از آن دیشه مزبور را در تمام متن حديث اهل سنت نمی توان سراج گرفت،^{۵۶} مثلاً در برخی از نقل هایی که از این روایت از انس بن مالک ذکر می شود، چنین عباراتی را نمی توان یافت. در نقلی انس بن مالک خادم از رسول خدا^{۵۷} نقل می کند که:

حضرت امت خود را امت مرحومه خوانده‌اند که با گناهان خود به قبر مردند، اما از قبر بدnon
گناه بیرون می‌باشد؛ جرا که با استغفار مؤمنان، گناهان آنها پاک می‌گردد.^{۵۸}

معنای این روایت، آن است امت رسول خدا^{۵۹} این فضل را بر سایر امت دارند که گناهان آنها با حلب مفترض مومنان (شفاعت و استغفار) بخشنوده می شود و امت مرحومه به معنای معاف بودن مسلمانان از محاسبه و تبت و ضبط نیک و بد کوکارشان نیست.

این اختلاف در نقل این روایت در متون حدیثی اهل سنت، وجود عبارات های دال بر قتل و زلزله و بلایا به عنوان عذاب های امت مسلمان، و نیز به اتش افتدان یک فرد غیر مسلمان به جای یک مسلمان در قیامت را کمی مشکوک می کند. وک شاهد در منابع حدیثی اهل سنت می توان یافت که نشان می دهد این روایت افزوده های دارد که به اصل مربوط نیست و آن عبارات دال بر قتل و زلزله و بلایا است. به نظر مرسد که این عبارت به عنوان تفسیری بر روایت یا توضیحی برای آن، بیان و سهوایا عمده جزو روایت اصلی محسوب شده است. ابوعلی فاری در تصحیح مسند آیین حذیفه، زمانی که به بامان شرح بخش نخست این مأثور، یعنی «آن امتی امة مرحومه و إنما عنانها يأيدها في الدنيا» می رسد، از ابوجحیفه نقل می کند که در نقل دیگری از این روایت، عبارت «بالقتل» وارد شده است، و یک روای در نقل خود این عبارت را به بخش نقل شده در بالا افزوده است.^{۶۰} این سخن ابوجحیفه نشان می دهد که موضوع عذاب امت رسول خدا^{۶۱} «نهان» در این دنیا و آن هم به صورت قتل و زلزله و بلایاست، می تواند افزوده های باشد که احتمالاً برای توضیح و تفسیر اضافه شده است؛ جرا که او ان را در همه نقل های این روایت تذیده است.

^{۵۳} هر چند در برخی از نقل های در بعض کتب، بخش هایی که با سراج قران در تعارض است، وارد شده است؛ برای توضیه «عبدنا جبارا بن الملک، تنا کبر بن سلم، عن انس بن مالک، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن هذه الاية مرحومه عذابها يأيدها، فإذا كان يوم القيمة، ففع الي كل رجل من المسلمين رجل من الشركين، فقال: هنا غداوك من النار» (سنابن ماجه، ج ۲، ص ۱۹۲۲).

^{۵۴} و من انس بن مالک، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول، إن مرحومه عذاب عليها تدخل قبورها يذوبها و تخرج من قبورها لأنواع عليها يمحض عنها باستغفار المؤمنين لها (فتح العباب)، ج ۱۰، ص ۴۹۶، نیز این روایت از انس نقل شد که ان انتقامات راندار؛ و عن أبي مالک الاشتری قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنكم أمة مرحومه عذابها قستجوها و خلوا عذابها الامر (همان، ج ۱۰، ص ۱۰۱).

^{۵۵} تصحیح سنابن حنفه، ص ۲۸۰، ذکر انسابه عن این بوده اشن امة مرحومه (ابو حنفه عن این بوده، عن ایهه قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن اشت امة مرحومه) ای فی المقین، (وإنما عذابها يأيدها) ای بایدی بضمهم لمعنى (فی النّاسِ) ای فیکون مکثه آنها فی الآخرة، (إذا) ای الراوی (فی روایة) ای آخری (بالقتل)، و مעהه قبول قوله فی النّاسِ لوجهه و معاذه و التحدیت و رواه ابو داود، والبغقی، و الحاکم، و الطبری عن ابی موسی بالظاهر، اشن امة مرحومه لیس علیها عذاب فی الآخرة، إنما عذابها فی الدنيا المحن و الزلزال و القتل و البلایا).

در باره بخش دیگر که «در روز قیامت به جای هر قدر از امت مسلمان فردی دیگر به جهنم افتکنده می شود»، باید گفت که در روایت های مقدم موجود از این مأثور، این بخش به جسم نمی خورد و تنها در نقل این ماجه در ستن - به عنوان قدیمی ترین منبعی که این بخش را دارد - موجود است. در مورد این بخش نیز می توان شواهدی بر افزوده شدن آن به بخش اصلی مأثور مورد بررسی بافت. در مجمع الزوائد هیشمن مأثوری در باره این که در قیامت به جای هر مسلمان فردی به اشن افتکنده می شود، به عنوان یک روایت مستقل از روایت امت مرحومه، از رسول خدا^{۶۲} وجود دارد که آن نیز همانند مأثور است مرحومه از ابوموسی نقل شده است.^{۶۳} نکته ای قابل توجه، آن است که این دو روایت پشت سر هم ذکر شده اند.^{۶۴} از تجووه قرار گرفتن این دو مأثور و این موضوع که هر دو ابوموسی نقل شده اند، می توان این اختلال را مطرح کرد که روایان این دو مأثور از انجا که آنها را همواره همراه هم و در کار هم در منابع یافته اند، همواره آنها را با یکدیگر نقل کردند؛ اما با مرور زمان در میان ناقلان حدیث این تصور به وجود آمده است که این دو مأثور در واقع یک مأثور هستند به این ترتیب، عبارت دال بر فداشدن یک فرد غیر مسلمان به جای مسلمان در قیامت، به مأثور امت مرحومه افزوده شده است.

بر اساس تحلیل هایی که گذشت، می توان این گونه گفت که بخش سره مأثور مورد بررسی آن است که «آمنت امة مرحومه»، سایر بخش ها^{۶۵} - که با آیات قرآن و برخی روایات دیگر مخالف و معارض می نمایند - قابل پذیرش نیستند. لکن مهم، آن است که اتفاقاً در روایت های از این مأثور - که تنها به صورت غیر مستقيم، و نه نقل از رسول خدا^{۶۶}، در متون شیعی و اهل سنت وارد شده - تنها همین بخش وارد شده و بر آن تأکید شده است. حتی در روایاتی که از سه تن از پیامبران الهی نقل شده - که سرشار از تعریف و تمجید از امت رسول خدا^{۶۷} است - نیز دو بخش بررسی شده در بالا - که ادعای گردید احتمالاً افزوده های دوره های بعد به اصل مأثور هستند - وارد نشده اند.

چنان که در مقدمه گفته شد، این مأثور در متون مرتبط با فضائل امت مسلمان، و متون مربوطاً با فتن وارد شده است. اکنون سؤال این است که جرا این مأثور در متون مربوط به فتن - که ظاهراً بی ارتباط با آن می نماید - وارد شده است؟

در پاسخ به این پرسش باید گفت که در المستدرک حاکم نیشابوری روایتی بدین مضمون آمده است که شخصی از این که امت رسول خدا^{۶۸} یک کتاب، یک قلم، یک دین، و یک رسول دارند، و با این وجود با هم دیگر به جمال می پردازند، اظهار تمجیب می کنند. ابوعبدہ با استناد به روایتی از فرزند ابوموسی اشعری، به او می گوید: تعجب نکن، زیرا من از فرزند ابوموسی شنیدم که گفت من از بدم شنیدم که او از رسول خدا^{۶۹} شنید که آن حضرت امت خود را مرحومه خوانده‌اند که در اخرت بر آنها عذاب نیست و عذاب آنها

^{۵۶} سمعم الزوائد، ج ۱۰، ص ۷۰.

^{۵۷} عمان: این را که تصریح مسند این حده، من ۴۸۱ - ۴۸۰.

^{۵۸} بخصوص بخش های از برخی نقل های این روایت مانند «هذا کان يوم القيمة اعمل الله كل رجل من امت رجلا من اهل الاديان

فال: هنا غداوك من النار» یا «الما عذابها فی الدنيا القتل والليل والليل والرلازل» است

در همین دنیا به صورت قتال و زلزله و بلا رای خواهد بود.^{۵۹} در تحلیل این روایت، به دلیل این که یکی از روایان اصلی آن ابوموسی اشعری است،^{۶۰} و امت مرحومه با این مضمون از طریقی که او در آن قرار دارد، پیشتر در متابع نقل شده است، شاید بتوان گفت که این افزوده برای دفاع از عذالت صحابه و تصویب اجتهادات شخصی آنان - که موجب بروز اختلافات و جنگهایی در میان مسلمانان گردید - به اصل روایت متنضم است مرحومه اضافه شده است. به این ترتیب، عبارات نشأت گرفته از یک پیامتن در دوره‌ای متأخرتر به یک متن افزوده شده است و در نقل‌های بعدی از آن متن با آن همراه و جزء جدایشی آن پنداشته شده است.

نتیجه

در این بروزی مشاهده شد که روایات متعددی مسوب به رسول خدا^{۶۱} در فضل امت خود در متون حدیثی وارد شده است. بنابر قرآن کریم آیاتی در باره فضل امت بر امت دیگر وجود دارد. به این ترتیب، ظاهرآ نمی‌توان اصل آیده فضل را - که در این مأثور آمده است - رد کرد. اما نکته‌ای که باید به آن توجه نمود، آن است که نوع فضلى که در عبارات بعدی مأثور آمده است که دلالت بر معاف بودن امت رسول خدا^{۶۲} از عذاب در قیامت و افتدان فردی مشترک به جای هر مسلمان در آتش دوزخ دارد، با آیات قرآن و بخی روایات مسوب به رسول خدا^{۶۳} سازگاری ندارد.

برای پذیرش مأثورات امت مرحومه باید «مرحومه» را به معنای تزویج به «شایسته رحمت» به عنوان گونه‌ای تمجید یا «شایسته شفاعت» فهمید؛ آن گونه که برخی از دانشناسان سده‌های میانه مانند بخاری نیز همین دیدگاه را بیان داشته‌اند. در باره عبارات افزوده در برخی نقل‌های این مأثور، یعنی جایگزینی عذاب آخرت با عذاب دنیا و درافتاند افرادی دیگر به جای مسلمانان در دوزخ، باید گفت که به گمان قوی، آنها افزوده‌های پسین به اصل مأثور امت مرحومه هستند.

كتابات

- التاريخ الكبير*، دائرة المعارف الشهادية، بي جا، ۱۳۷۷ق.
- التاريخ الحديث* دمشق، علي بن حسن ابن عساکر، به کوشش: صلاح الدين منجد، المجمع العلمي العربي، بي جا، ۱۳۷۷ق.
- جامع البيان في تأويل آيات القرآن*، أبو جعفر محمد بن جریر طبری، به کوشش: خليل میس، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۸ق.
- سنن ابن ماجه*، محمد بن يزيد ابن عاصم، به کوشش: محمد بن عبد الله البادی مسندی، المطبعة العلمية، بي جا، ۱۳۷۳ق.
- سنن ابن داود*، أبو داود سليمان بن أبي ثابت، مکتبة التجاریة، بي جا، ۱۳۹۶ق.
- السيرة النبوية*، ابوالفداء اسماعیل بن عمر ابن كثير، به کوشش: مصطفی عبد الواحد، بیروت: دارالمعرفه، ۱۳۹۶ق.
- شرح مسند ابی حیفہ*، ابو علی قاری، بیروت: دارالكتب العلمیه، ۱۴۰۱ق.
- الفضائل*، شاذان بن جریری قمی، بي جا: مطبعه الحدیریه، ۱۳۳۸ق.
- قصص الانبياء من القرآن والآثر*، ابن کثیر، به کوشش: صدقی جمال عطاء، بیروت: دارالفکر، ۱۴۲۴ق.
- كمال الدین و تمام النعمة*، شیخ صدقی، قم: موسسه التفسیر الاسلامی، ۱۴۱۶ق.
- کتاب الفتن*، ابو عبد الله نعیم بن حماد مروزی، به کوشش: سهیل زکاری، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق.
- کتاب سلیمان بن قیس الھالانی*، سلیمان بن قیس هالانی، به کوشش: محمد باقر انصاری، قم: تشریف‌الهادی، ۱۴۱۵ق.
- مجمع الزوائد و منیع القرآن*، علی بن ابی هریث، مکتبه القدس، بي جا، ۱۲۵۳ق.
- المسدیر على الصحیحین*، محمد بن عبدالله حاکم نیشابوری، به کوشش: عبدالسلام بن محمد علوش، بیروت: دارالملعرفة، ۱۴۲۷ق.
- مسند الإمام ابی حیفہ*، احمد بن عبدالله ابو نعیم اصفهانی، به کوشش: تفسیر محمد الفاریابی، مکتبه الكوتور، الریاض، ۱۴۱۵ق.
- مسند الإمام ابی حیفہ*، احمد بن محمد بن حبیل، بیروت: دارالفکر، بیروت، بي تا.
- مسند الشامین*، سلیمان بن احمد الطبرانی، به کوشش: حمدی عبدالمحیج السلفی، بیروت: مؤسسه الرسالله، ۱۴۱۷ق.
- مسند الشهاب*، محمد ابن سلامه القضاوی، به کوشش: حمدی عبدالمحیج السلفی، بیروت: مؤسسه الرسالله، ۱۴۰۵ق.
- مکاتب فتح امام ایران*، احمد باکنجی، پس از شیخ طوسی تا یانگیری مکتب حله، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۵ق.

۵۹. نسخه، ج ۲، ص ۲۵۳.
۶۰. ریگنده للهانی، ج ۲، ص ۱۰۱.

- میرات مکتوب شده از سه قرن نخستین هجری، محمد حسین مدرسی طباطبائی، ترجمه: رسول جعفریان و علی فراتی، قم: انتشارات ادیان، ۱۳۸۲ش.
- العزیز ای نسیب القرآن، محمد حسین طباطبائی، بیروت: موسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.

احادیث اثنا عشر در منابع سه قرن نخست شیعه

محمد رضا وهابی*

چکیده

اعتقاد به دوازده امام و جانشین برای پیامبر از شاخصین ترین اعتقادات شیعیان شمرده می‌شود. این اعتقاد برگرفته از احادیث فراوانی است که در منابع حدیثی قرن چهارم و پنجم گردآوری شده است. برخی از این ناکامی در دستیابی به منابع قدیمی مدعی شدند که اعتقاد به دوازده امام در تیمه قرن چهارم بر اعتقادات شیعیان افزوده شده است. نگارنده در این نوشتار کوشیده است ابتدا وجود احادیث اثنا عشر را در تعدادی از اندک منابع حدیثی سه قرن اول به اثبات برساند سپس با بهره‌گیری از روش متبع یافی از طریق استناد روایات تعداد دیگری از منابع قدیمی این احادیث را معرفی نماید. کلید واژه‌ها: احادیث اثنا عشر، منابع احادیث، اعتقاد شیعیان، سه قرن نخست هجری.

درآمد

یکی از بنیادی‌ترین اعتقاد شیعیان باور به دوازده جانشین برای پیامبر گرامی اسلام است. دانشمندان شیعه، مانند سایر اعتقادات برای این اعتقاد نیز دلایل بسیار قوی و یقین اوری ارائه کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین دلایل ایشان مجموعه سخنانی است که از سوی پیامبر و اهل بیت ایشان صادر شده و به «احادیث اثنا عشر» شهرت پیدا کرده است. احادیث اثنا عشر در میهمان ترین منابع معتبر شیعه و اهل سنت گرد اوری شده و وجه دلایل مشترک تمام آنها این است که عدد جانشینان پیامبر را در دوازده نفر محصور کرده است!

در مقابل، گروهی چنین می‌پندارند که اعتقاد به دوازده امام قرن‌ها پس از رحلت پیامبر بر اعتقادات شیعیان افزوده شده است. اثان کلبرگ، مستشرق یهودی، با بررسی تاریخی اعتقاد به دوازده امام ادعا

* خصوصیات علمی پژوهشکده علوم و معارف حدیث.

۱. در منابع شیعی اقوون بر عدد جانشینان پیامبر نام ایشان تغییر به صوری ائمه که گهشتن تردید را در انتظاق این احادیث بر اعلام کرده باقی نمی‌گذارد.